

Anja Nikolić-Hoyt
Zavod za lingvistička istraživanja HAZU

U potrazi za boljom riječi

U radu se nastoje nabrojiti i opisati ona distinktivna obilježja po kojima se tezaursus izdvaja kao sasvim osobit tip leksikografskog priručnika, to jest kao leksikografsko djelo *per se*. Također se navode neki važniji problemi teorijske pripreme kao i praktične izrade tezaursusa hrvatskoga jezika.

I. Značenje i funkcija tezaursusa

Budući da danas postoji nemalen broj različitih i često nesumjerljivih odredenja tezaursusa, riječ *tezaursus*¹ ima različito značenje u različitim izvorima, ali i u različitim leksikografskim tradicijama. Tako se, na primjer, **Rogetov tezaursus engleskih riječi i fraza** (1852.)² još uvijek smatra uzoritom paradigmom u tipologiji tezaursusa, premda danas postoje tezaursusi koji se čak znatno razlikuju od pretpostavljene norme³. Unatoč tomu, Rogetov tezaursus (i drugi klasični konceptualno organizirani rječnici Rogetova tipa), zauzima i danas najistaknutije mjesto među tezaursusima uopće. Iako se riječ *tezaursus* počela pojavljivati već u naslovima renesansnih rječnika, abecedno ili konceptualno organiziranih, tek se od objavljivanja Rogetova rječnika ona počinje širiti kao naziv za sasvim osobit tip konceptualno organizirana leksikografskog priručnika⁴. Jedno od osnovnih obilježja Rogetova tezaursusa je, dakle, konceptual-

1 Riječ *tezaursus* potječe od grčke riječi *thesauros* koja znači »blago, dragocjenost«.

2 **Thesaurus of English Words and Phrases, Classified and Arranged so as to Facilitate the Expression of Ideas and Assist in Literary Composition** (1852).

3 **The Merriam-Webster Thesaurus** (1980): A Breakthrough in the Concept of a Thesaurus.

4 Nešto prije Rogetova djela (1835), u Francuskoj se pojavio **Pautexov** tezaursus u kojem je bilo obrađeno osam tisuća riječi, raspoređenih u otprilike četrdeset »interesnih područja«.

na organizacija leksičke građe obrađene u okviru šest tipova »univerzalnih« kategorija s nizom potpodjela⁵:

- I. **apstraktni odnosi**
- II. **prostor**
- III. **materijalni svijet**
- IV. **intelekt**
- V. **volja**
- VI. **osjećaji i moral**

Treća kategorija **materijalni svijet** dalje se razlaže na podskupove:

1. *materija općenito*
2. *anorganska materija*
3. *organska materija*

Podskup *materija općenito* — također je podijeljen u više »glava«:

materijalnost
nematerijalnost
svemir
gravitacija (težina)
lakoća.

Ovakvu strukturu kasnije nasljeđuju i ponešto modificiraju razni drugi autori⁶: Sears (1854) izdaje bostonsku verziju Rogetova djela, Robertson (1859) francusku, Schlessing (1881) njemačku i Benot (1898) španjolski »prijevod«. Shema se s vremenom mijenja tako da je **Longman Lexicon**⁷, na primjer, koncipiran u 14 semantičkih područja »pragmatične i svakodnevne prirode«.

U raznim metaleksikografskim raspravama o prirodi tezaurusa, razlika između rječnika i tezaurusa najčešće se tumači kao razlika između *semasiološkog* (abecednog) i *onomasiološkog* (konceptualnoga) pristupa, koji se neposredno odražava na makrostrukturnoj razini dvaju različitih leksikografskih pomagala. Ova se razlika može pojednostavljeno objasniti na sljedeći način: polazeći od riječi, korisnik rječnika traga za njezinim značenjem; s druge pak strane, korisnik tezaurusa polazi od ideje, pojma, koncepta, tragajući za riječima, odnosno za najboljom riječi koja će taj pojam izraziti na najprikladniji način. Dok, dakle, većina autora pravi razliku između rječnika s jedne, i tezaurusa, s druge strane, postoji mišljenje prema kojemu je tezaurus samo posebna vrsta rječnika, to jest rječnik sinonima. Pa, iako između tezaurusa i rječnika sinonima postoje značajne podudarnosti, na primjer i jedni i drugi popisuju riječi ista odnosno

5 Smatra se da je Roget svoj sistem klasifikacije preuzeo od **Wilkinsa** (1668) koji je, polazeći od drugačijih potreba, vokabular engleskoga jezika podijelio u četrdeset kategorija.

6 Zanimljivo je spomenuti Green, J. (1986) **The Slang Thesaurus**, dakle jedno specijalizirano tezaurusno djelo, organizirano po uzoru na Rogetov rad.

7 **Longman Lexicon of Contemporary English**, (1981).

bliska značenja, ne treba zanemariti onu bitnu razliku među njima: rječnik, naime, daje značenja riječima, a tezaurus nudi riječi za značenja. Može se zaključiti da su onomasiološki pristup, konceptualno ustrojstvo i poredak, premda ovo posljednje, o čemu će se još govoriti, nije nužno sredstvo razlikovanja između tezaurusa i drugih leksikografskih proizvoda, poglavito rječnika, ona distinktivna obilježja po kojima se tezaurus izdvaja kao poseban tip leksikografskog priručnika, dakle kao leksikografsko djelo *per se*.

Najčešće usmjeren prema vlastitoj jezičnoj i kulturnoj zajednici, tezaurus je, dakle, namijenjen »boljoj« proizvodnji teksta u pisanu ili usmenu obliku. Naime, osnovna je funkcija ovakva leksikografskog pomagala omogućiti korisniku da u (lingvističkom) iskazivanju svojih »misli i osjećaja« pronade što bolju, odnosno najbolju riječ. Tezaurus pomaže, dakle, u pronalaženju »bolje« riječi, bilo podsjećanjem na trenutno zaboravljenu ali poznatu riječ, bilo pak otkrivanjem nove riječi, zatim u izbjegavanju ponavljanja, povećanju vokabulara, a u kontekstu stjecanja novih spoznaja o jeziku i o svijetu, pomaže tezaurus i u širenju enciklopedijskoga znanja i, kako su vjerovali rani sastavljači, u otkrivanju skrivena poretka koji vlada međusobnim povezivanjem riječi i misli, odnosno stvari⁸. O samim obrascima kategorizacije leksičke građe i njihovoj upotrebljivosti bit će riječi nešto kasnije. Dakle, može se zaključiti da tezaurus nije isključivo lingvistički priručnik (u onom smislu u kojem se lingvističko nastoji odvojiti od enciklopedijskoga) budući da nužno zadire u područje enciklopedijske informacije. Sam je izbor korpusa također motiviran jezičnim i nejezičnim faktorima. Služenje pak tezaurusom pomaže pri usavršavanju sociokomunikacijske kompetencije prije svega izvornoga govornika, ali ponekad i govornika stranog jezika. Kao svojevrsan *Learner's Thesaurus*, tezaurus za učenje (kakvih doduše ima relativno malo, za engleski, na primjer, samo McArthur 1981. i Summers ed. 1993.), dakle namijenjen govornicima stranoga jezika, trebao bi uključivati i neke druge podatke, kao na primjer informaciju o izgovoru.

Na makrostrukturnoj razini, tezaurus je zapravo popis i/ili opis leksičkih članaka složenih u sustav na osnovi svojih semantičkih suodnosa. Riječ je, prije svega, o odnosu sinonimije, odnosno antonimije i hiponimije koji u bitnom determiniraju strukturu svakog tezaurusa, no i drugim paradigmatiskim značenjskim relacijama.

II. Različiti tipovi tezaurskih ustrojstava

Tezaursi se među sobom mogu razlikovati s obzirom na:

i. *strukturu natuknice i količinu u njoj sadržane obavijesti*: postoje, naime, tezaursi *kumulativni*⁹ koji samo nabrajaju (Roget) i *definirajući* koji pomoću definirajućih glosa također i definiraju svaku tezaursnu jedinicu. Tekst je u

8 U 18. stoljeću je u Francuskoj postojala izrazita težnja za stvaranjem onomasiološkoga ustrojstva vokabulara.

9 Marellò, (1990), 1083.

definirajućim tezaurusima često popraćen ilustracijama. Osim toga, važno je naglasiti da su popisi leksičkih jedinica u najvećem broju tezaurusa *nediskriminirani*, što znači da su sva rješenja ravnopravna te se ne navode prednosti jednoga rješenja pred drugima (izuzev poredak). Ipak, i u odnosu prema ovome parametru, postoje među tezaurusima uočljive razlike.

ii. *abecedni odnosno konceptualni princip usustavljanja tezaurusne građe:*

iako se smatra da abecedna organizacija vokabulara remeti logiku konceptualnog (funkcionalnog) usustavljanja odnosno grupiranja leksičkih jedinica, pa glavninu tezaurusa karakterizira konceptualna struktura leksika, postoje tezaursi u kojima je građa abecedno organizirana. Potrebno je naglasiti da su konceptualni tezaursi uglavnom osnovani na semantičkim poljima, a abecedni na semantičkim odnosima sinonimije, hiponimije i drugo. Ipak, glavčina se »pravih« tezaurusa sastoji od osnovnoga, tezaurusnog dijela, i abecedno organiziranog indeksa. U Rogetovu rječniku, čak ni unutar tematskih, pojmovnih cjelina, građa nije složena po abecednom principu.

iii. *jednostavnost i praktičnost korištenja, odnosno s obzirom na vrstu korisnika kojima su namijenjeni:* pri sastavljanju tezaurusa potrebno je voditi računa o potrebama potencijalnog korisnika ovakva leksikografskog priručnika i stupnju njegove informiranosti. Kada je riječ o jednojezičnim tezaurusima (najčešći tip) i standardu informiranosti njihovih korisnika, može se pretpostaviti da se takvi korisnici, i sami sudionici svijeta što ga tezaurs raščlanjuje i opisuje, uvelike razlikuju od korisnika višejezičnih tezaurusa.

Osim navedenog, postoje različite vrste specijaliziranih tezaurusa kao, na primjer, računalni tezaursi, ili pak višejezični tezaursi.

Zanimljivi su i pokušaji izrade tezaurusa pojedine kulture, i to pomoću istraživanja kulturno obilježenoga leksika.

III. Izrada tezaurusa hrvatskoga jezika

Budući da, unatoč bogatoj leksikografskoj tradiciji, hrvatska leksikografija još ne posjeduje ovakvo *dragocjeno* leksikografsko djelo, nadam se da ću u skorijoj budućnosti, u namjeri svoje doktorske disertacije, uspjeti razraditi teorijski okvir te ponuditi neka praktična rješenja izrade tezaurusa hrvatskoga jezika. Međutim, da bi se u potrazi za boljom riječi moglo doprijeti do tezaurusa samog, potrebno je izdržati »pritisak« raznolikih faza ovakva specijaliziranog leksikografskog rada. Sasvim na početku, kao posebno važan problem za izradu tezaurusa, nameće se nužnost izbora odgovarajućeg obrasca kategorizacije izvanjezičnoga univerzuma. Riječ je, dakako, o svojevrsnom popisu semantičkih polja koji je nužan da bi se znanje svijeta u jeziku raščlanilo. Stoga je najprije potrebno odabrati obrazac kategorizacije koji najprimjerenije odgovara hrvatskome jeziku, budući da:

»svaki jezik stavlja svoje granice u amorfnu 'masu od misli'... Nalik je to jednoj te istoj pregršti pijeska što se oblikuje prema različitim uzorcima ili

je pak nalik oblacima na nebu kojima od časka do časka Hamletov pogled mijenja lik.«¹⁰

Ovo je izuzetno važna faza u izradi tezaurusa jer konceptualni, klasifikacijski sustav zapravo služi kao polazni, ishodišni obrazac za izradu ovakva leksi-kografskog pomagala. Danas postoje različiti sustavi kategorizacije znanja o svijetu¹¹, no:

»Malo je vjerojatno, doduše, da bilo kako zamišljena konceptualna organizacija leksika može biti posve prirodna korisniku rječnika, tako da je nepisano pravilo da se konceptualni rječnici uvijek koriste uz pomoć indeksa.«¹²

Sama je struktura indeksa, međutim, dobar pokazatelj autorova opredjeljenja za određeni obrazac kategorizacije izvanjezičnoga univerzuma. Osim toga, poželjno je da pojmovno organizirani sustav leksičke građe obuhvati sve, za određenu jezično–kulturnu zajednicu, relevantne koncepte. Što se pak tiče strukture tezaurusnoga članka, dakle mikrostrukturne razine, smatram da je ipak važno, pa čak i nužno, diskriminirati sadržaje suprotstavljenih leksičkih jedinica uvođenjem određenih naznaka konteksta, dakle davanjem uputa za pravilan izbor jednog od ekvivalenata. Riječ je, dakako, o razrađenoj i sustavnoj primjeni različitih upotrebnih i stilskih odrednica te kontekstualnih elemenata. Na taj se način i korisnici niže razine informiranosti, za koje se može pretpostaviti da ne poznaju čak ni veći dio obrađenog leksičkog materijala, te su im u osnovi puno primjereniji *definirajući* tezaursi, mogu lakše služiti ovakvim pomagalom. Osim toga, pri sustavljanju popisa istoznačnica, bliskoznačnica, riječi suprotna značenja i drugih leksičkih jedinica, grupiranih oko natukničkoga tezaurusnoga članka prema nekim drugim značenjskim odnosima, treba uzeti u obzir sva relevantna značenja ključne riječi. Ipak, u najvažnije i ujedno najosjetljivije zadatke obrade tezaurusne građe spada određivanje onog oblika koji će biti zabilježen kao kanonski, to jest naveden kao natuknica. Ova odluka predstavlja fazu izrade tezaurusnoga ustrojstva u kojoj se preklapaju i međusobno prožimaju mehanizmi obrade i izbora građe. Kriteriji izbora tezaurusnoga materijala uvijek su povezani sa socio–kulturnim, odnosno ideološkim kontekstom te je konačno:

»svaki rječnik počevši od doslovne, taksonomske razine do one koju bismo mogli nazvati ideološkom, svojevrsan šifrirani tekst iz kojega se mogu iščitavati civilizacijski i kulturološki relevantne poruke«.¹³

10 Hjelmsev, 54.

11 Među značajnijima valja spomenuti: Hallig, R., Wartburg, W. Von (1962) **Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie**, Versuch eines Ordnungsschemas, Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Veröffentlichungen des Institut für Romanische Sprachwissenschaft, No. 14, Berlin.

12 Bratanić, (1991), 116.

13 *ibid.* 110.

Literatura

- Bratanić, M. (1991) *Rječnik i kultura*, Biblioteka SOL, Zagreb
- Gabrovšek, D. (1993) *The Monolingual Thesaurus of the English Language as a Special Type of Reference Book: An Analysis of a Lexicographical Institution*, doktorska disertacija, Zagreb
- Green, J. (1986) *The Slang Thesaurus*, Penguin Books, London
- Hjelmslev, L. (1980) *Prolegomena teoriji jezika*, GZH, Zagreb
- Longman Lexicon of Contemporary English* (1981) Longman
- Marello, Carla (1990) *The Thesaurus Dictionaries: An International Encyclopedia of Lexicography*, de Gruyter
- Roget, P. M. (1852) *Thesaurus of English Words and Phrases*, London: Longman, Brown, Green and Longmans
- The Merriam-Webster Thesaurus* (1980)

Finding a Better Word

This article is an attempt at defining the thesaurus as a completely specific lexicographic reference book. Since the Croatian language, in spite its rich lexicographic tradition, still does not have such a *treasured* lexicographical work, the article also discusses some important problems related to the theoretical preparation as well as the practical compilation of a thesaurus of the Croatian language.